

УДК 94(477)"1648/179":656.835.18(045)

УКРАЇНСЬКЕ КОЗАЦТВО ЯК ЯВИЩЕ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ ТА
КУЛЬТУРИ ТА ЙОГО ВІДОБРАЖЕННЯ НА ПОШТОВИХ МАРКАХ
НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ

Ніна Стрижак

завідувач відділу історії

КЗК «Хмельницький

обласний краєзнавчий музей»

В статті подано підбір та зроблено аналіз поштових блоків та марок присвячених добі козаччини, що були надруковані та введені в обіг Укрпоштою України.

Ключові слова: марка поштова, Укрпошта, козацтво, Хмельницький обласний краєзнавчий музей, ХОКМ.

The article presents a selection and analysis of postal blocks and stamps dedicated to the Cossack era, which were printed and put into circulation by Ukrposhta of Ukraine.

Key words: postage stamp, Ukrposhta, Cossacks, Khmelnytskyi Regional Museum of Local Lore, HOKM.

Українське козацтво – це звияжна історія та національна гордість, історичний та соціальний феномен, що не має аналогів у жодній країні світу.

Сьогодні, у військовий час, коли український народ бореться за свою державність, великого значення для збереження незалежності України набуває осмислення історії Запорізької Січі – козацької християнської республіки, яка з її демократизмом багато в чому є для нас взірцем та моделлю розбудови нашої суверенної держави. Епоха козацтва створила багатогранну глибоку духовність, що стала гордістю й окрасою української національної культури. Її освітньо-виховний, емоційно-естетичний потенціал покладено в основу не лише козацької, а й усієї української національної

теми виховання. Палкий український патріотизм козаків був могутнім стимулом до державотворчого і незалежного життя.

Метою роботи є дослідити відображення українського козацтва як явища української історії та культури на поштових марках України за період Незалежності та популяризувати відомості про українське козацтво та його внесок у формуванні української народності.

Для досягнення мети передбачено виконання наступного завдання: відібрати та проаналізувати поштові марки надруковані та введені в обіг Українським державним підприємством поштового зв'язку «Укрпошта» на яких висвітлена доба Козаччини за роки Незалежної України.

Доба Козаччини є однією з найяскравіших сторінок багатовікової української історії, на славних прикладах якої виховувалося почуття національної самоповаги багатьох поколінь українців.

Героїка й романтика козацтва відбилися у багатовікових невмирущих сторінках нашого фольклору. Це – невичерпна тема для української літератури та мистецтва, а також епоха Козаччини знайшла своє висвітлення у філателії, зокрема на поштових тематичних серіях марок.

Одна з двох перших поштових марок Незалежної України, надрукованих 1 березня 1992 року, була присвячена саме п'ятисотій річниці українського козацтва. На ній уперше з'явився напис «Пошта України» замість аббревіатури СРСР.

«500 років українського козацтва» з поштовою оплатою 15 коп. – перша марка, що виготовлена на крейдовому папері. На ній зображено засновника Запорізької Січі – гетьмана Дмитра Вишневецького (Байду) з двома козаками-побратимами, а вгорі – герб Запорізької Січі. Її автором став заслужений діяч мистецтв України, доцент кафедри живопису Української академії мистецтв Олександр Івахненко. Марка була погашена на двох конвертах із зображенням козака-бандуриста з написом «Козацька слава», а також на спеціально виготовлених листівках: одну прикрасив малюнок за

мотивами картини М. Самокиша «Козаки в поході», другу – зображення запорізьких корогів XVIII ст. і Великої корогви Запорізької Січі [18].

У 1995 році «Пошта України» розпочала випуск серії марок із зображенням портретів гетьманів України. Першими гетьманськими марками стала серія з 16 марок, відома серед колекціонерів як марки Кіровоградського випуску. Марки-проби були надруковані на Київському поліграфічному комбінаті «Україна», точний тираж невідомий. Через низку причин в обіг вони не попали. Серія складалася з 16 марок з зображенням гетьманів: Богдана Хмельницького, Данила Апостола, Дем'яна Многогрішного, Івана Брюховецького, Івана Виговського, Івана Мазепи, Івана Самойловича, Івана Скоропадського, Кирила Розумовського, Михайла Дорошенка, Михайла Ханенка, Павла Полуботка, Павла Тетері, Петра Дорошенка, Петра Сагайдачного, Юрія Хмельницького [1].

У тому ж 1995 році за ескізами відомого українського митця Юрія Логвина у видавництві «Марка України» були надруковані та введені в обіг Укрпоштою три перші офіційні поштові марки з серії «Гетьмани України». Усього у період з 1995 року по 2003 рік було надруковано та запущено в обіг 17 марок з портретами козацьких провідників:

- Гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний №84;
- Гетьман Богдан Зиновій Хмельницький №85;
- Гетьман Іван Мазепа №86.

Пізніше пошта України регулярно запускала в обіг марки гетьманської тематики. Були здійснені наступні випуски:

- Гетьман Дмитро Вишневецький № 157 – 1997 рік;
- Гетьман Пилип Орлик № 158 – 1997 рік;
- Гетьман Петро Дорошенко № 226 – 1998 рік;
- Гетьман Іван Виговський № 265 – 1999 рік;
- Гетьман Павло Полуботок 266 – 1999 рік;
- Гетьман Іван Самойлович №307– 2000 рік;

- Гетьман Данило Апостол №308 – 2000 рік;
- Гетьман Юрій Хмельницький №367 – 2001 рік;
- Гетьман Михайло Ханенко №367 – 2001 рік;
- Гетьман Павло Тетеря №422 – 2002 рік;
- Гетьман Дем'ян Многогрішний №423 – 2002 рік;
- Гетьман Іван Брюховецький №424 – 2002 рік;
- Гетьман Кирило Розумовський №511 – 2003 рік;
- Гетьман Іван Скоропадський №512 – 2003 рік.

Усі марки серії «Гетьмани України» мають горизонтальне розміщення. Розмір 52 x 25 мм. Номінали марок – 30000 крб., 40000 крб., 20 коп., 30 коп., 40 коп., 45 коп., 50 коп. Марки з зображенням гетьманів України мають високу якість дизайну та художнього виконання. Кожна марка має власний стиль та кольорову гаму, що підкреслюють значущість кожного гетьмана, його внесок у розвиток України та важливість для культурної спадщини.

Петро Конашевич-Сагайдачний (1582–1622) – гетьман реєстрового козацтва, кошовий отаман Запорізької Січі, організатор успішних походів запорізьких козаків проти Кримського ханства, Османської імперії та Московського царства.

Зиновій-Богдан Хмельницький – відомий гетьман, який очолив Національну революцію 1648–1676 рр. на території України проти Речі Посполитої, творець Української козацької держави. На марці зображено портрет Богдана Хмельницького та сцену битви, що відбулася під Жовтими Водами. Ця битва є однією з найважливіших перемог українського війська над польсько-литовською армією та стала поштовхом до створення української держави.

Іван Мазепа (1639–1709) – гетьман другої половини XVII століття та був відомий своїм бажанням забезпечити незалежність України. На марках зображено його портрет та сцену битви під Полтавою, де він боровся на боці

шведської армії проти російської. Хоча Іван Мазепа не досяг своєї мети, проте залишив значний внесок у боротьбі за незалежність України.

Дмитро «Байда» Вишневецький (?–1563) – староста канівський і черкаський, засновник Запорізької Січі, перший гетьман. Пішов у похід до Молдови з невеликими силами – його загін складався лише з 500 воїнів. Козаків розгромили, а частина їх потрапила у полон. Самого Вишневецького та двох його товаришів за наказом султана скинули на гак, а рядових козаків відправили на галери.

Пилип Орлик – гетьман, який був визнаний одним із авторів першої конституції в Європі, була надзвичайно прогресивною та мала великий вплив на подальші правові реформи. На марках зображено його портрет та дату підписання конституції в Бендерах.

Петро Дорошенко (1627–1698) – гетьман Війська Запорізького Правобережної України. Провів ряд важливих реформ: встановив митну лінію, карбував власну монету, провадив освоєння незалежних земель, утворив новий Торговицький полк, здійснював заходи по реорганізації внутрішнього життя на теренах України.

Іван Виговський (1608–1664) – гетьман Війська Запорізького, голова козацької держави у Наддніпрянській Україні. Брав участь у битві під Жовтими водами (1648) на боці польських військ. У ході битви потрапив до татарського полону, звідки його викупив гетьман Хмельницький. Після переходу на бік козаків-повстанців працював особистим писарем гетьмана, а 1650-го отримав посаду військового генерального писаря. Сформував і очолив козацький уряд при гетьмані. У квітні 1657 року став регентом при малолітньому Юрієві Хмельницькому. 26 серпня того ж року був обраний новим гетьманом до часу повноліття Юрія, а 26 жовтня знову переобраний гетьманом на загальновійськовій раді в Корсуні. В умовах загрози війни з Московією 1658-го уклав Гадяцький договір із Річчю Посполитою, за яким козацька Україна перетворювалася на Велике князівство Руське – третю

складову Речі Посполитої. Під час козацько-московської війни 1658–1659 рр. вщент розбив московитів у битві під Конотопом за допомогою кримського хана Мехмеда IV. У вересні 1659 року передав булаву Юрієві Хмельницькому, після чого виїхав до Речі Посполитої, вступив до Львівського братства. Був одним із таємних співорганізаторів антипольського повстання, що спалахнуло 1664-го на Правобережній Україні під проводом Дмитра Сулими, за що поляки стратили його біля с. Вільховець.

Павло Полуботок (1660–1724) – чернігівський полковник, наказний гетьман Війська Запорізького Лівобережної України. Під час Північної війни виступив на боці Петра I. Через прохання ліквідації Малоросійської колегії та відновлення козацьких прав і вольностей був заарештований. Помер в казематах Петропавлівської фортеці.

Данило Апостол (1654–1734) – гетьман Війська Запорізького, голова Гетьманщини на Лівобережній Україні. Учасник азовсько-дніпровських походів 1695–1696 рр., організованих Московією до османських володінь у Північному Причорномор'ї. Брав участь у Північній війні 1700–1721 рр. проти Швеції. 28 жовтня 1708-го підтримав союз гетьмана Івана Мазепи з Карлом XII проти Москви, але 21 листопада перейшов на бік царя Петра I. Зберіг за собою полковницький чин і маєтності. 1723 року був серед підписантів Коломацьких чолобитних до Петра I з проханням ліквідації Малоросійської колегії та відновлення козацьких прав і вольностей. Через це 1724-го його заарештували за наказом царя й ув'язнили до Петропавлівської фортеці. Звільнений після смерті Петра I, ще рік перебував під вартою в Санкт-Петербурзі. 1 жовтня 1727 року був обраний гетьманом на старшинській раді. Керував країною під наглядом російського резидента. Помер у Великих Сорочинцях.

Іван Самойлович (?–1690) – гетьман Війська Запорізького, політичний і військовий діяч. Намагався приєднати до козацьких територій

Слобожанщину, але невдало. Закінчив своє життя у засланні внаслідок змови князя Василя Голіцина та частини старшини на чолі з Іваном Мазепою.

Юрій Хмельницький (1641–1685?) – гетьман Війська Запорізького. Другий син Богдана Хмельницького. Про долю Юрія Г. Кониським зазначено, що 1681 року того заслали в грецький монастир на одному з островів в Егейському морі. За іншою версією, Юрій Хмельницький знайшов останній прихисток на острові Мальта в одному з тамтешніх монастирів, де й завершилося його гетьманування.

Михайло Ханенко (1620–1680) – гетьман Війська Запорізького, голова козацької держави на Правобережній Україні. 1674-го року, коли війська гетьмана Івана Самойловича форсували Дніпро і більшість правобережних полків перейшли на бік лівобережного гетьмана, Ханенко склав булаву, за що був наділений маєтностями на Лівобережній Україні, оселився у Козельці на Чернігівщині [4].

Павло Тетеря (1620–1670) – гетьман Війська Запорізького, голова козацької держави Правобережної України. У березні 1654 року був у складі українського посольства в Москві для підписання Переяславської угоди. Ставши гетьманом, проводив політику незалежності України від Московії.

Дем'ян Многогрішний (1621–1701) – третій очільник Лівобережної Гетьманщини у період з 1668 року по 1672 рік. Був одним з перших полковників, котрі перейшли на бік Правобережного гетьмана Петра Дорошенка, запропонувавши останньому об'єднати під своєю булавою всю Україну. Брав участь у антимосковській боротьбі. У 1672 році був схоплений московитами та висланий у Бурятію.

Іван Брюховецький (1623–1668) – гетьман Війська Запорізького, голова козацької держави на Лівобережній Україні (1663–1668). Жертва політичного убивства [2].

Іван Скоропадський (1646–1722) – український військовий, політичний і державний діяч, гетьман Війська Запорізького, голова козацької держави в

Лівобережній Україні у періоді 1708 року по 1722 рік. У важких умовах свого часу Скоропадський докладав максимальну кількість зусиль, щоб боронити права української держави та інтереси її населення.

Кирило Розумовський (1728–1803) – український військовий, політичний та державний діяч, останній гетьман Війська Запорізького. В період свого гетьманства був найбільшим землевласником в Україні. Освідчений та розумний, намагався перебудувати Гетьманщину на європейський лад. У 1764 року Катерина II примусила Кирила Розумовського зректися гетьманства [3].

У 1998 році до 350-річчя початку Національної революції 1648–1676 рр. проти Речі Посполитої під проводом Богдана Хмельницького художники В. Козаченко, В. Таран, О. і С. Харуки створили аркуш з шести марок, на яких зображені портрет гетьмана, козацька зброя та епізоди козацького бою.

Також цього ж року Укрпошта ввела в обіг блок поштових марок «Монети України. Минуле і сучасне. Щорічні збори Ради керуючих Європейського банку реконструкції та розвитку в м. Києві (травень 1998р.)». Його авторами стали ті ж самі художники. На одній з поштових марок блоку «Пам'ятна монета «Богдан Хмельницький» зображені дві сторони цієї монети. На аверсі – в центрі кола, утвореного намистовим узором, – зображення малого Державного герба України в обрамленні з двох боків гілками калини. На реверсі – в центрі розміщене фотографічне зображення пам'ятника Богдану Хмельницькому на Софійському майдані в Києві.

Блоки марок «350 років від початку визвольної війни українського народу (1648–1676 рр.) під проводом Богдана Хмельницького» та «Монети України. Минуле і сучасне. Щорічні збори Ради керуючих Європейського банку реконструкції та розвитку в м. Києві (травень 1998 р.)» були надруковані банкотно-монетним двором Національного банку України.

Ці ж митці, правда, без В. Козаченка, у 2006 році стали авторами поштового аркуша «Козацька Україна», виданого до 15-річчя Незалежності України (Рис. 1), на чотирьох марках якого, зображені козацькі ватажки: чотири Івани – Богун, Підкова, Сірко та Гонта, які виборювали українську державність у різні часи [22].

У 2004 р. з ініціативи Фонду Богдана Губського «Україна – ХХІ століття» Укрпошта випустила художній блок марок «Гетьманські клейноди та особисті речі Богдана Хмельницького», який був визнаний кращим поштовим виданням 2004 р. в Україні та посів третє місце на міжнародному конкурсі філателії «Nexofil Awards 2004» у Відні. Автором блоку став художник-графік Василь Василенко, який на кожній з шести марок зобразив по історичній реліквії Богдана Хмельницького:

- особистий прапор;
- булава;
- шабля;
- кухоль;
- водохресна чаша;
- шапка.

На полях художнього поштового блоку зображено герб Богдана Хмельницького, що світиться в ультрафіолетових променях на кожній марці. Блок оздоблений срібною фольгою.

Марки надруковані 65-тисячним накладом та поширені у 189-ти країнах – учасниках Всесвітнього поштового союзу [23].

Наприкінці січня 2002 р. Укрпошта запровадила в обіг перші марки нової пам'ятної серії «Історія війська України», що виходила у 2002–2006 рр. та завершальні 4 марки серії побачили світ у 2010 р. Працював над їх ескізами український художник-графік Юрій Логвин. На деяких марках серій «Козак-сірома, XVI–XVII ст.», «Морські походи, XVI–XVIII ст.», «Хмельниччина, XVII ст.», «Задунайська січ» знайшли відображення

найвідоміші сторінки військової історії доби козаччини, коли українці боролися за державність та відстоювали свою територію від поневолення сусідніми державами [24, 5].

Продовжив тему козаччини у філателії український художник В. Таран, який підготував ескіз поштової марки «Наказний гетьман України. Павло Полуботок. 1660–1724», а надрукована вона була на державному підприємстві «Поліграфічний комбінат «Україна» у 2010 році. Номінал марки 1,50 грн., тираж 180 тис. примірників.

У 2010–2011 роках Укрпошта вводить в обіг нові серії поштових марок «Провідники козацьких повстань», надруковані на ДП «Поліграфічний комбінат «Україна» по виготовленню цінних паперів. Їх автором став художник-графік Василь Василенко, який на кожній з чотирьох марок зобразив портрет козацьких ватажків:

- «Провідники козацьких повстань. Криштоф Косинський» (з купоном);
- «Провідники козацьких повстань. Богдан Микошинський» (з купоном);
- «Провідники козацьких повстань. Григорій Лобода»;
- «Провідники козацьких повстань. Северин Наливайко» [19].

З нагоди 500-річчя м. Чигирин Українським державним підприємством поштового зв'язку «Укрпошта» була випущена та введена в обіг 2012 року поштова марка «Чигирин. 500 років. Гетьманська столиця». Художниця марки – Оксана Шуклінова. Марка – багатоколірна; спосіб друку – офсет. Марку було надруковано на ДП «Поліграфічний комбінат «Україна» по виготовленню цінних паперів [25].

У 2014 році вводиться в обіг та вважається дійсною для оплати послуг в усіх відділеннях поштового зв'язку України поштова марка «І.Ю. Репін. «Запорожці пишуть листа турецькому султану», 1889-1896» (з купоном). Випуск марки приурочений до 170-річчя від дня народження І.Ю. Рєпіна – українського художника із козацького роду, який на полотні «Запорожці»

виразив дух нації та її менталітет. Дизайн був розроблений Світланою Бондар. Марка – багатоколірна; спосіб друку – офсет. Марку надруковано на ДП «Поліграфічний комбінат «Україна» по виготовленню цінних паперів [26].

Також у 2014 році Укрпошта представила марки козацької тематики художника Віталія Мітченка «Козак Мамай» (номінал 4,80 грн.) та «Кобза» (номінал 5,70 грн.), випущені за програмою «ПостЄвропа» на тему «Національні музичні інструменти». Слід зазначити, що марки серії «Європа», що містять офіційний логотип EUROPA, випускаються лише раз на рік різними поштовими операторами Європи. Тираж кожної марки складає 145 000 примірників [20].

І надалі пошта України продовжує випуск тематичних поштових марок, присвячених славному козацькому минулому держави. Так, у 2017 році увійшов в обіг поштовий блок «Козацькі клейноди. Печатки козацької доби» з шести марок:

- «Печатка Війська Запорізького Низового. 1763»;
- «Печатка гетьмана Богдана Хмельницького. Середина XVII ст.»;
- «Печатка Кодацької паланки. Середина XVIII ст.»;
- «Печатка прилуцького полковника Петра Дорошенка. 1656–1659»;
- «Печатка-перстень запорізького старшини. XVII–XVIII ст.»;
- «Печатка прилуцького полкового писаря Семена Раковича. 1672–1691».

Автори мініатюр, зображених на марках, та дизайну блоку – Олександр і Сергій Харуки. Номінал марок – 5,00 грн., тираж блоку 35 тис. примірників. Блок – багатоколірний; спосіб друку – офсет. Блок було надруковано на ДП «Поліграфічний комбінат «Україна» по виготовленню цінних паперів [21].

«Краса і велич України» – серія поштових блоків та марок, випущених Укрпоштою, починаючи з 2013 року по 2021 рік, – про різноманітність та

багатство української землі, її мальовничу природу, вікову історію, архітектуру, видатних та талановитих людей.

У 2019 році з цієї серії був виданий поштовий блок з п'яти марок «Краса і велич України. Київ», на одній з яких – «Пам'ятник Богдану Хмельницькому, 1888», що фактично є фотографічним зображенням пам'ятника Богдану Хмельницькому на Софійському майдані в Києві. Автор серії – український живописець, графік, член Національної спілки художників України Олександр Калмиков [6].

Таким чином, проведений аналіз відібраних поштових марок на яких висвітлена доба Козаччини за роки Незалежної України можна зробити висновок, що Українське державне підприємство поштового зв'язку «Укрпошта» практично кожного року друкувало та вводило в обіг марки та блоки даної тематики. Найбільше випусків були присвячені героїчним постатям козацьких гетьманів та ватажків козацьких повстань, а також славетним козацьким реліквіям.

Однією з найбільших цінностей поштових блоків та марок з козацької тематики є їх унікальне значення як елементів культурної спадщини України. Вони є не тільки поштовими листівками, а й свідченням історії та культурних державницьких процесів. Блоки та марки відображають історію та культуру України, зберігають пам'ять про визначних особистостей та події, що сформували український народ як націю.

Вони можуть стати символом національної гордості та поваги до історії своєї країни та ще одним кроком для просування у світі національної культури спеціальними поштовими засобами.

Козацька доба залишила потужний історичний слід, який до сьогодні відіграє важливу роль у формуванні національної ідентичності та гордості українців. Героїчні постаті та події козацької епохи є невід'ємною частиною національного культурного надбання.

1. Hetmany Ukrainy povna seriia marok 1995. URL: <https://violity.com/en/114182465-getmani-ukrayini-povna-seriya-marok-1995>. (дата звернення: 10.10.2024 р.).
2. Hetmany Ukrainy Pavlo Teteria, Ivan Briukhovetskyi, Dem'ian Mnohohrishnyi seriia marok 2002 rik. URL: <https://poststampua.com/getmany-bryuhoveckyj-teterya-mnogogrishnyj-seriya-marok-2002-rik>. (дата звернення: 10.10.2024 р.).
3. Hetmany Ukrainy Kyrylo Rozumovskyi, Ivan Skoropadskyi seriia marok 2003 rik. URL: <https://poststampua.com/getmany-rozumovskij-skoropadskij-seriya-marok-2003-rik>. (дата звернення: 10.10.2024 р.).
4. Hetmany na markakh Ukrainy: vazhlyvist zberezhennia istorychnoi pam'iaty. URL: <https://poststampua.com/getmany-na-markah-ukrayiny>. (дата звернення: 10.10.2024 р.).
5. Istorychna dydaktyka. URL: https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/36384/Potylchak_84-1.pdf?sequence=1. (дата звернення: 10.10.2024 р.).
6. «Krasa i velych Ukrainy»: Ukrposhta prezentuie knyhu z seriieiu poshtovykh marok za 2013–2021 roky. URL: <https://www.ukrposhta.ua/ua/news/57843-krasa-i-velich-ukraini-ukrposhta-prezentu-knigu-z-seriju-poshtovih-marok-za-2013-2021-roki>. (дата звернення: 10.10.2024 р.).
7. Kataloh poshtovykh marok Ukrainy 1992–1999 rr. / Ukl. V.H. Bekhtir. Kyiv: vyd-vo «Marka Ukrainy», 2000. 184 s.
8. Kataloh znakiv poshtovoi opłaty Ukrainy 2002. UDPPZ «Ukrposhta». Kyiv: vydavnytstvo «Marka Ukrainy», 2002. 80 s.
9. Kataloh znakiv poshtovoi opłaty Ukrainy 2003. UDPPZ «Ukrposhta». Kyiv: vydavnytstvo «Marka Ukrainy», 2003. 80 s.
10. Kataloh znakiv poshtovoi opłaty Ukrainy 2004. UDPPZ «Ukrposhta». Kyiv: vydavnytstvo «Marka Ukrainy», 2004. 80 s.

11. Kataloh znakiv poshtovoi opłaty Ukrainy 2005. UDPPZ «Ukrposhta». Kyiv: vydavnytstvo «Marka Ukrainy», 2005. 80 s.
12. Kataloh znakiv poshtovoi opłaty Ukrainy 2013. UDPPZ «Ukrposhta». Kyiv: TOV «Devalta», 2013. 92 s.
13. Kataloh znakiv poshtovoi opłaty Ukrainy 2014. UDPPZ «Ukrposhta». Kyiv: vyd. dim «SAM», 2015. 92 s.
14. Kataloh znakiv poshtovoi opłaty Ukrainy 2017. PAT «Ukrposhta». Kyiv: TOV «LiteraDruk», 2017. 72 s.
15. Kataloh znakiv poshtovoi opłaty Ukrainy 2018. AT «Ukrposhta». Kyiv: TOV vydavnytstvo «Dialoh-Press», 2018. 84 s.
16. Kataloh znakiv poshtovoi opłaty Ukrainy 2019. AT «Ukrposhta». Kyiv: «Typohrafiia vid «A» do «Ia»», 2020. 72 s.
17. Kataloh znakiv poshtovoi opłaty ta filatelistychnoi produktsii Ukrainy. 2020. Kyiv: AT «Ukrposhta», 2021. 84 s.
18. Pohoretskyi V. Pershi marky nezalezhnoi Ukrainy, abo na shliakhu vid moskvofila do ukraintsia. URL: <https://zolotapektoral.te.ua>. (дата звернення: 10.10.2024 р.).
19. Providnyky kozatskykh povstan. URL.: http://uastamp.com/blog/15_10_2010_novi_marki_providniki_kozackikh_povstan-2010-10-12-6. (дата звернення: 10.10.2024 р.).
20. Ukrposhta prezentovala poshtovi marky serii «Ievropa»: «Kozak Mamai» ta «Kobza». URL.: <https://www.kmu.gov.ua/news/247484168>. (дата звернення: 10.10.2024 р.).
21. Filatelistychnyi biuletен. URL.: <http://www.filatelist.org.ua/news/poshtove-vikno/vvodytsya-v-obig-blok-154>. (дата звернення: 10.10.2024 р.).
22. *Fondy Khmelnytskoho oblasnoho kraieznavchoho muzeiu*. Hrupa zberihannia «Filateliia».

23. Khudozhnii blok marok «Hetmanski kleynody ta osobysti rechi Bohdana Khmelnytskoho». URL.: <https://ukraine-21century.com/projects/khudozhniy-blok-marok-hetmanski-kleynody-ta-osobysti-rechi-bohdana-khmelnytskoho>. (дата звернення: 10.10.2024 р.).

24. 29.10.2010 р. введено в обіг поштові марки серії «Історія війська в Україні», надруковані зчіпкою з чотирьох марок. URL: http://uastamp.com/blog/29_10_2010_r_vvedeno_v_obig_poshtovi_marki_seriji_i_storija_vijska_v_ukrajini_nadrukovan_i_zchipkoju_z_chotirokh_marok-2010-10-29-14. (дата звернення: 10.10.2024 р.).

25. 14.10.2012 р. вводиться в обіг поштова марка № 1246 «Чигирин. 500 років. Гетьманська столиця». URL: <http://www.filatelist.org.ua/news/poshtove-vikno/vvodytsya-v-obig-marka-1246-chigirin-500-rokiv>. (дата звернення: 10.10.2024 р.).

26. 04.08.2014 р. вводиться в обіг поштова марка № 1378 «І.Ю. Рєпін «Запорожці пишуть листа турецькому султану», 1889-1896» з купоном. URL: <http://www.filatelist.org.ua/news/poshtove-vikno/vvodytsya-v-obig-marka-1378>. (дата звернення: 10.10.2024 р.).

Рисунок 1. Блок марок тематичний «Козацька Україна».